

ΓΕΩΡΓΙΟΥ Ι. ΜΑΝΤΖΑΡΙΔΗ

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΗΘΙΚΗ

ΠΡΩΤΟΣ ΤΟΜΟΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ - ΓΕΝΙΚΕΣ ΑΡΧΕΣ
ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΚΗ

Ι.Μ. ΜΟΝΗ ΒΑΤΟΠΑΙΔΙΟΥ - ΑΓΙΟΝ ΟΡΟΣ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ	11
ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ	15
ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΑΡΧΙΚΗΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ	19
A. ΕΙΣΑΓΩΓΗ	
1. Ἡ ἔννοια τῆς ἠθικῆς	23
2. Ἡθικὸς προβληματισμὸς καὶ ἠθικὴ ἐπιστήμη	31
3. Ἀπὸ τὴν ἀρχαία ἐλληνικὴ στὴν χριστιανικὴ ἠθικὴ	39
4. Οἱ διαστάσεις τῆς ἠθικῆς	55
5. Μεθοδολογία τῆς ἠθικῆς	67
6. Πηγὲς καὶ ὑπομνήματα	77
α) Ἄνθρωπος καὶ ἀποκάλυψη	77
β) Ἁγία Γραφή	85
γ) Ἱερὰ Παράδοση	87
7. Νεώτερα βοηθήματα	99
8. Βοηθητικὲς ἐπιστῆμες	107
B. ΓΕΝΙΚΕΣ ΑΡΧΕΣ	
1. Ἐγωκεντρικότητα καὶ κοινωνικότητα	115
2. Αὐτονομία καὶ ἑτερονομία	131
3. Ἡ ὄντολογικὴ θεμελίωση τῆς χριστιανικῆς ἠθικῆς	141
4. Ἡ ἐσχατολογικὴ προοπτικὴ	153
5. Ὁ ριζοσπαστικὸς χαρακτήρας τῆς χριστιανικῆς ἠθικῆς	169
6. Ἡ προσαρμοστικότητα τῆς χριστιανικῆς ἠθικῆς	175
7. Οἱ ἐντολὲς τοῦ Θεοῦ ὡς θεῖες ἐνέργειες	187
8. Θεῖα καὶ ἀνθρώπινη δικαιοσύνη	197
9. Αὐθεντία καὶ ἐλευθερία	205
10. Τὰ δόγματα τῆς Ἐκκλησίας ὡς δείκτες ζωῆς	213

Γ. ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΚΗ

1. Ὁ ἠθικὸς προβληματισμὸς μπροστὰ στὸν κόσμον ποὺ ἔρχεται	231
2. Ἡ διαμόρφωση νέων ἠθικῶν κριτηρίων	245
3. Τὸ παράδειγμα τῆς οἰκολογικῆς κρίσεως	263
α) Ἡ ἐμφάνιση τῆς κρίσεως	264
β) Στοιχεῖα τῆς οἰκολογικῆς κρίσεως	273
γ) Οἰκολογία καὶ οἰκονομία	278
δ) Οἰκολογία καὶ πολιτικὴ	283
ε) Οἰκολογία καὶ ἠθικὴ	290
ς) Οἰκολογία καὶ θεολογία	295
4. Ὁ κίνδυνος τοῦ φονταμενταλισμοῦ	303
5. Οἰκουμενικότητα καὶ οἰκουμενισμὸς	313
6. Ἐκκλησιαστικὴ ἀκρίβεια καὶ οἰκονομία	325

ΠΡΟΛΟΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Ἡ Χριστιανικὴ ἠθικὴ ὡς ἐπιστήμη ποὺ ἀναφέρεται στὴν ἠθικὴ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου διαφέρει πολὺ ἀπὸ τὴν ἠθικὴ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων φιλοσόφων ἢ καὶ ἀπὸ τὴν ἠθικὴ ἄλλων πολιτισμῶν. Ἡ Χριστιανικὴ ἠθικὴ στηρίζεται στὸ πρόσωπο καὶ τὸ ἦθος τοῦ Χριστοῦ. Ὁ Θεάνθρωπος Χριστὸς ἔδειξε στὸ πρόσωπό Του τὸν τέλειο Θεὸ καὶ τὸν τέλειο ἄνθρωπο. Ὁ τέλειος ἄνθρωπος ἐνεργοποιεῖ τὴν ὑψιστὴ χαρισματικὴ καταξίωση τῆς φύσεώς του ποὺ εἶναι ἡ θέωση. Ὁ ἴδιος ὁ Χριστὸς ἔδειξε στὸν κόσμον τὸν δρόμον ποὺ ὁδηγεῖ στὴν θέωση. Ἐξῆσε ἐπὶ τῆς γῆς μὲ ὑποδειγματικὸ γιὰ ἐμᾶς τρόπο, ἢ, ὅπως τονίζει ὁ Ἀπόστολος Πέτρος, «ἡμῖν ὑπολιμπάνων ὑπογραμμόν, ἵνα ἐπακολουθήσωμεν τοῖς ἵχνεσιν αὐτοῦ» (βλ. Α' Πέτρ. 2,21).

Τὰ παραγγέλματα, οἱ ἐντολές τοῦ Θεοῦ δὲν εἶναι ἄρθρα νόμου ἢ ξερὲς ἠθικὲς διατάξεις. Εἶναι λόγος τοῦ Θεοῦ ποὺ διατυπώθηκε ἀπὸ τὸν σαρκωθέντα Θεὸ Λόγον. Ἡ ἠθικὴ ζωὴ τοῦ Χριστιανοῦ ἀναπτύσσεται μὲ τὴν τήρηση τῶν θείων ἐντολῶν. Οἱ ἐντολές τοῦ Θεοῦ ἐκφράζουν τὸ τέλειο θέλημά Του, ὑποδηλώνουν τὴν ἀνιδιοτελὴ ἐν Χριστῷ ζωὴ, εἶναι ἄκτιστες ἐνέργειες τοῦ Θεοῦ. Ὅπως γράφει ὁ ἅγιος Μάξιμος ὁ Ὁμολογητὴς, «ὁ Χριστὸς εἶναι κρυμμένος μέσα στὶς ἐντολές Του». Συνεπῶς ἡ τήρηση τῶν ἐντολῶν, ἢ ἠθικὴ τοῦ Χριστοῦ, μαρτυρεῖ θεοφάνεια. Ὁ Χριστὸς ὁμιλεῖ γι' αὐτὸ πολὺ καθαρά: «Ὁ ἔχων τὰς ἐντολάς μου καὶ τηρῶν αὐτάς ἐκεῖνός ἐστιν ὁ ἀγαπῶν με· ὁ δὲ ἀγαπῶν με ἀγαπηθήσεται ὑπὸ τοῦ πατρὸς μου, καὶ ἐγὼ ἀγαπήσω αὐτὸν καὶ ἐμφανίσω αὐτῷ ἐμαυτόν» (Ἰω. 14,21). Ὑπάρ-

χει δηλαδή μία άμεση σχέση μεταξύ ήθους και δόγματος. Αὐτὰ μέσα στὴν Ὁρθοδοξία δὲν διαχωρίζονται, ἀλλὰ συνιστοῦν δύο ὄψεις τοῦ ἰδίου νομίσματος. Ἄν ἡ ήθική ζωή δὲν ὀδηγεῖ στὴν θέωση, ἢ ἂν τὸ δόγμα δὲν διασφαλίζει τὸ ήθος τοῦ πιστοῦ, σημαίνει εἴτε ὅτι ἡ ήθική και ἡ δογματική εἶναι κίβδηλες εἴτε ὅτι δὲν βιώνονται σωστά.

Γιὰ τὸν Χριστιανὸ εἶναι πολὺ εὔκολο νὰ ἀναγνωρίσει ποιό εἶναι ήθικά σωστὸ στὴν ζωή του. Ἡ σχέση του με τὸν προσωπικό, τὸν τέλειο και ἀπόλυτο Θεὸ τοῦ ἀποκαλύπτει ἐμπειρικά ὅτι τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ εἶναι τὸ ήθικά σωστό. Σήμερα ὁ ἄνθρωπος βιώνει ἔντονη κρίση σὲ ὅλα τὰ ἐπίπεδα τῆς ζωῆς, ἀλλὰ κυρίως μία ήθική κρίση, ἐνῶ ἔχει τόσο ἀναπτυγμένη τεχνολογία και τόσο ἀφθονα ὑλικά ἀγαθά. Μὲ τὴν ραγδαία ἀνάπτυξη τῆς βιολογίας και τὴν ἀποκάλυψη τοῦ ἀνθρωπίνου γονιδιώματος νόμισαν μερικοὶ ὅτι ἡ ήθική ζωή τοῦ ἀνθρώπου προσδιορίζεται ἀπὸ τὸ γονιδίωμα του και θέλησαν νὰ μεταβάλουν τὴν ήθική σὲ βιολογία.

Ἡ ήθική αὐτή, ποὺ προβάλλεται συνήθως με τὸ ἔμβλημα τῆς «βιοηθικῆς», ἐπεκτείνεται σὲ ὀλόκληρο τὸν χῶρο τῆς ήθικῆς και παρουσιάζεται ὡς ἡ κατεξοχήν σύγχρονη ήθική. Πρόκειται γιὰ μία παγκοσμιοποιημένη μορφή ήθικῆς, ποὺ προβάλλει γενικὲς και ἀπρόσωπες ἀρχές, ὥστε νὰ ἐξασφαλίζει με τὴν γενικότητα και τὴν ἀσάφειά της πολλαπλὰ ἰδιοτελῆ συμφέροντα. Ἡ κοσμική αὐτή ήθική βρίσκει πρόσφορο ἔδαφος στὶς κοινωνίες ποὺ ἀπομακρύνθηκαν ἀπὸ τὴν χριστιανική παράδοση και στηρίζει συχνὰ ἀνήθικες λύσεις. Γι' αὐτὸ εἶναι ἀνάγκη νὰ διαμορφωθεῖ μία ὀρθόδοξη χριστιανική βιοηθική, ποὺ θὰ δίνει σωστὲς και ὄντως ήθικὲς λύσεις στὰ σύγχρονα προβλήματα. Αὐτὸ ἀποτελεῖ αἴτημα τῶν καιρῶν.

Μὲ πολλή χαρὰ προβαίνουμε στὴν ἔκδοση τῶν δύο ἀνανεωμένων τόμων τῆς Χριστιανικῆς Ἡθικῆς, ὅπως και τοῦ τόμου τῶν Κεμένων Πατερικῆς Ἡθικῆς, τοῦ ἀγαπη-

τοῦ μας καθηγητοῦ κ. Γεωργίου Μαντζαρίδη. Ἡ ἐπὶ τριακονταπενταετία καὶ πλέον διδασκαλία του στὸ Ἀριστοτέλειο Πανεπιστήμιο τῆς Θεσσαλονίκης, ὅπως καὶ σὲ ἄλλα Πανεπιστήμια, τοῦ μαθήματος τῆς Χριστιανικῆς Ἠθικῆς, ὁ πόνος του γιὰ τὸν σύγχρονο ἄνθρωπο μὲ τὰ πολλαπλὰ ἠθικὰ προβλήματα καὶ διλήμματα, ἀλλὰ καὶ ἡ ἐμπειρικὴ κατοχύρωση τῶν γραφομένων του μὲ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας καὶ σύγχρονους χαρισματούχους Γέροντες ἀποτελοῦν ἐχέγγυα αὐθεντικῆς συγγραφῆς τοῦ μνημειώδους αὐτοῦ ἔργου.

Εὐχόμεθα στοὺς φοιτητές, ἀλλὰ καὶ σὲ ὅσους θὰ ἀναγνώσουν τοὺς τόμους τῆς Χριστιανικῆς Ἠθικῆς καὶ τὰ κείμενα τῆς Πατερικῆς Ἠθικῆς, νὰ χαρίζει ὁ Χριστὸς τὸ φρόνημα καὶ τὸ ἦθος Του, ποὺ ὁδηγεῖ στὴν σωτηρία καὶ τὴν θέωση.

Ὁ Καθηγούμενος τῆς Ἱερᾶς
Μεγίστης Μονῆς Βατοπαιδίου

Ἰ. Ἰωάννου Ἐξοικίου

2. ΗΘΙΚΟΣ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΗΘΙΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗ

Ἡ ἠθικὴ προϋποθέτει αὐτεξούσιο καὶ λογικὴ. Τὸ ἴδιο καὶ ὁ ἠθικὸς προβληματισμός. Τὰ ζῶα δὲν ἔχουν ἠθικοὺς προβληματισμούς. Ὁ ἄνθρωπος ὅμως, ποὺ μπορεῖ νὰ σκέφτεται καὶ νὰ ἐνεργεῖ αὐτεξούσια, προβληματίζεται. Οἱ σκέψεις καὶ οἱ ἐνέργειές του δὲν ἀποτελοῦν μηχανικὲς ἐκδηλώσεις, ἀλλὰ ἐκφράζουν τὶς βαθύτερες διαθέσεις καὶ τὶς ἐπιλογές του. Ὑπάρχουν βέβαια καὶ θέματα ἢ περιοχὲς τῆς καθημερινῆς ζωῆς ποὺ δὲν τὸν προβληματίζουν ιδιαίτερα. Οἱ κοινὲς συνήθειες καὶ οἱ τυποποιήσεις προσφέρουν ἐδῶ ἔτοιμες λύσεις ποὺ διευκολύνουν τὴν καθημερινή του ζωή. Ἀλλὰ καὶ αὐτὲς δὲν ἐξαφανίζουν τὴν προσωπικὴ ἐλευθερία καὶ ἰδιαιτερότητα. Ὅταν ὅμως προκαλεῖται βαθύτερα ἢ ὑπαρξὴ τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἀπαιτεῖται ὑπεύθνη τοποθέτηση ἀπέναντι στὸν ἑαυτό του, τὸν κόσμον ἢ τὸν Θεό, δημιουργεῖται ἀναπόφευκτα προβληματισμός. Αὐτὸς εἶναι ὁ ἠθικὸς προβληματισμός.

Φύση τοῦ
προβληματισμοῦ

Ἡ παγκόσμια ἱστορία φανερώνει τὴν καθολικότητα τοῦ ἠθικοῦ προβληματισμοῦ. Ἡ ποίηση, ἡ μυθολογία καὶ ἡ θρησκεία σὲ ὅλους τοὺς λαοὺς συνδέονται μὲ τὸν προβληματισμὸ αὐτὸν καὶ δίνουν κατευθύνσεις ἠθικῆς ζωῆς. Σαφέστατα παρατηρεῖται αὐτὸ καὶ στὸν ἀρχαῖο ἑλληνικὸ κόσμον, ὅπου μαζὶ μὲ τὴν θρησκεία, τὴν μυθολογία καὶ τὴν ποίηση, εἰδικὰ ἀποφθέγματα, ποὺ κυκλοφοροῦσαν ἀπὸ στόμα σὲ στόμα, ἀποτελοῦσαν μὲ τὴν πυκνότητα καὶ ἐπιγραμματικότητα τοὺς πολύτιμους κανόνες ἠθικῆς. Μερικὰ ἀπὸ αὐτά,

Καθολικότητα

ὅπως τὸ «γνώθι σαυτὸν» ἢ τὸ «μηδὲν ἄγαν», χαράχθηκαν στὸν ναὸ τοῦ Μαντείου τῶν Δελφῶν καὶ χρησιμοποιήθηκαν ὡς βασικὲς ἀρχὲς ἠθικῆς διδασκαλίας.

Ἀντικείμενο
φιλοσοφίας

Ἀντικείμενο ὁμῶς ἰδιαίτερου φιλοσοφικοῦ στοχασμοῦ ἄρχισε νὰ γίνεται ἡ ἠθικὴ ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Σωκράτη. Ὡς τότε ἡ φιλοσοφία προσπαθοῦσε νὰ ἐρμηνεύσει τὴν φύση. Ἡ προσπάθεια ὁμῶς αὐτὴ ἦταν γιὰ τὸν Σωκράτη ἀνόητη, τὴν στιγμὴ ποῦ ὁ ἄνθρωπος ἀγνοοῦσε τὸν ἴδιο τὸν ἑαυτό του. Γι' αὐτό, ὅπως σημειώνει ὁ Ξενοφῶν στὰ Ἀπομνημονεύματά του, αὐτοὺς ποῦ ἀσχολοῦνταν «περὶ τῆς τῶν πάντων φύσεως... μωραίνοντας ἀπεδείκνυε» καὶ ἔλεγε: «Τί τέλος πάντων συμβαίνει μὲ τοὺς ἀνθρώπους αὐτούς; Φαντάσθηκαν πὼς ἔμαθαν ὅσο πρέπει τὰ ἀνθρώπινα πράγματα καὶ ἐπιδόθηκαν στὰ ἄλλα, ἢ μήπως ἄφησαν τὰ ἀνθρώπινα καὶ ἐξετάζουν ἄλλα πράγματα νομίζοντας μάλιστα πὼς ἔτσι κάνουν τὸ καθῆκον τους»¹.

Ἐπικαιρότητα

Τὸ ἐρώτημα αὐτὸ τοῦ Σωκράτη εἶναι ἰδιαίτερα ἐπίκαιρο σήμερα, ποῦ ὁ ἄνθρωπος ἀσχολεῖται σχεδὸν ἀποκλειστικὰ μὲ τὴν οἰκονομικὴ καὶ τεχνολογικὴ ἀνάπτυξη, ἐνῶ λησμονεῖ τὸν ἑαυτό του. Ποτὲ ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶχε στὴν διάθεσή του τόσο ἀφθονα οἰκονομικὰ ἀγαθὰ καὶ τόσο ἀναπτυγμένη τεχνολογία, ὅσο σήμερα. Ἀλλὰ καὶ ποτὲ δὲν βρέθηκε τόσο κοντὰ στὸν ὄλεθρο καὶ τὸν ὀλοκληρωτικὸ ἀφανισμό, ὅσο στίς ἡμέρες μας. Τὸ φαινόμενο αὐτό, ποῦ εἶναι ἐνδεικτικὸ γιὰ τὸ μέγεθος τῆς ἠθικῆς κρίσεως τῆς ἐποχῆς μας, κάνει προφανῆ τὴν ἰδιαίτερη ἐπικαιρότητα τοῦ ἠθικοῦ προβληματισμοῦ.

Ἡ ἠθικὴ
ἐπιστήμη

Ἀπάντηση στὸν ἠθικὸ προβληματισμὸ ἐπιχειρεῖ νὰ δώσει ἡ ἠθικὴ ἐπιστήμη. Εἰσηγητῆς τῆς ἐπιστήμης αὐτῆς εἶναι οὐσιαστικὰ ὁ Σωκράτης. Τὸ ἔργο του συνέχισαν οἱ μαθητὲς του μὲ πρῶτο τὸν Πλάτωνα. Στούς πλατωνικοὺς διαλόγους ἐξετάζονται κεφαλαιώδη θέματα τῆς ἠθικῆς, ὅπως τὸ ἀγα-

1. Βλ. Ξενοφῶντος, Ἀπομνημονεύματα I,1,11-2.

θό, τὸ ὄσιο, τὸ δίκαιο, ἡ ἀρετὴ, ἡ εὐδαιμονία κ.ἄ. Συνήθως ὁμως ἡ ἠθικὴ ἐπιστήμη ἀνάγεται στὸν Ἀριστοτέλη, ὁ ὁποῖος βέβαια ἀναφέρεται στὴν προβληματικὴ καὶ τὶς ἀπαντήσεις τῶν προγενεστέρων του ὡς τὸν Ὅμηρο. Ἀπὸ τὸν Ἀριστοτέλη ἔχουμε καὶ τὰ κλασικὰ γιὰ τὴν ἠθικὴ συγγράμματα, *Ἠθικὰ Νικομάχεια*, *Ἠθικὰ Εὐδήμεια* κ.ἄ., ποὺ εἶχαν ἀποφασιστικὴ ἐπίδραση στὴν περαιτέρω ἀνάπτυξη τῆς ἠθικῆς.

Ὅπως παρατηρεῖ ὁ Ἀριστοτέλης, ἡ ἠθικὴ εἶναι πρακτικὴ ἐπιστήμη. Ἐπισημαίνοντας μάλιστα τὸν σκοπό, γιὰ τὸν ὁποῖο συνέταξε τὴν κυριότερη ἠθικὴ πραγματεία του, τὰ *Ἠθικὰ Νικομάχεια*, γράφει ὅτι δὲν εἶναι θεωρητικὸς ἀλλὰ πρακτικὸς. Σκοπὸς δὲν εἶναι νὰ γνωρίσουμε τὴν ἀρετὴ, ἀλλὰ νὰ γίνουμε ἐνάρετοι². Ἡ ἐπισήμανση αὐτὴ τοῦ Ἀριστοτέλη στρεφόταν ἐναντίον ἐκείνων ποὺ περιορίζαν τὴν ἠθικὴ στὴν γνώση. Οἱ ἄνθρωποι αὐτοί, λέει, μοιάζουν μὲ ἀρρώστους ποὺ ἀκοῦν προσεκτικὰ τοὺς γιατρούς, ἀλλὰ δὲν ἐφαρμόζουν καμία ἀπὸ τὶς συμβουλές τους. Καὶ καταλήγει: «Ὅπως ἐκεῖνοι δὲν θὰ ἀποκτήσουν τὴν σωματικὴ τους υγεία μὲ τέτοια θεραπεία, ἔτσι καὶ αὐτοὶ δὲν θὰ ἀποκτήσουν τὴν ψυχικὴ τους υγεία μὲ τέτοια φιλοσοφία»³. Ἡ ἠθικὴ μαθαίνεται μὲ τὴν ζωὴ. Βέβαια καὶ ἡ θεωρητικὴ γνώση δὲν εἶναι περιττή. Αὐτὴ χρειάζεται, γιὰ νὰ φωτίζεται καλύτερα ἡ πράξη.

Ἀντικείμενο τῆς ἠθικῆς εἶναι τὸ ἀνθρώπινο ἦθος. Τὸ ἦθος ὁμως αὐτὸ εἶναι πολύμορφο. Κάθε ἄνθρωπος ἔχει τὸ προσωπικὸ του ἦθος. Ἀλλὰ καὶ ὁ ἴδιος ἄνθρωπος μεταβάλλεται εὐκόλα καὶ συμπεριφέρεται μὲ διαφορετικὸ τρόπο στὶς δι-

Πρακτικὴ
ἐπιστήμη

Ἐκδηλώσεις
τοῦ ἦθους

2. «Ἐπεὶ οὖν ἡ παροῦσα πραγματεία οὐ θεωρίας ἐνεκά ἐστιν ὥσπερ αἱ ἄλλαι (οὐ γὰρ ἵνα εἰδῶμεν τί ἐστιν ἡ ἀρετὴ σκεπτόμεθα, ἀλλ' ἵνα ἀγαθοὶ γενώμεθα, ἐπεὶ οὐδὲν ἄν ἦν ὄφελος αὐτῆς), ἀναγκαῖον ἐπισκέψασθαι τὰ περὶ τὰς πράξεις, πῶς πραχτέον αὐτάς». Ἀριστοτέλους, *Ἠθικὰ Νικομάχεια* II, 2, 1103b 26-30.

3. Βλ. δ.π. II 2, 1105b 16-8.

άφορες περιστάσεις και ανάγκες τῆς ζωῆς του⁴. Ὑπάρχουν ὅμως και ὀρισμένες σταθερές ἀρχές, πού ὑπαγορεύονται ἀπό τὴν φύση τοῦ ἀνθρώπου και κατευθύνουν διαχρονικά τὸ ἦθος του. Μία τέτοια ἀρχὴ εἶναι αὐτὴ πού ὀδηγεῖ αὐθόρμητα τὸν ἀνθρώπο στὴν ἐπίκληση τῆς πρόνοιας και τῆς προστασίας τοῦ Θεοῦ. Μόλις βρεθεῖ σὲ κάποια ἀνάγκη, πρὶν προλάβει νὰ νὰ σκεφθεῖ, ἐπικαλεῖται τὸν Θεό⁵. Ἀκόμα παρατηροῦμε ὅτι ὄλοι ἐπιδοκιμάζουν τὴν ἀγάπη, ἐκτιμοῦν τὴν δικαιοσύνη, σέβονται τὴν ζωὴ, ἔχουν τὸ αἶσθημα τῆς ντροπῆς, καταδικάζουν τὸν φόνο, ἀποστρέφονται τὴν αἰμομιξία, ἀποδοκιμάζουν τὴν ἀπάτη και τὸ ψέμα.

Ποικιλία και
διαχρονικότητα

Οἱ τρόποι μὲ τοὺς ὁποίους ἐκδηλώνονται τὰ αἰσθήματα αὐτὰ ἢ ὑλοποιοῦνται οἱ ἀρχές και οἱ θέσεις τους στὴν καθημερινὴ ζωὴ δὲν εἶναι παντοῦ και πάντοτε ἴδιοι, οὔτε παραμένουν ἀπαραλλάκτοι. Ἐξάλλου κάθε πολιτισμός, πού εἶναι ἀνθρώπινο προϊόν, ἐπηρεάζει και αὐτὸς μὲ τὴν σειρά του τὴν διαμόρφωση τοῦ ἀνθρώπου. Ἔτσι διατηρεῖται διαχρονικά κάποια ἐνότητα ἠθους, ἀλλὰ οἱ μορφές και οἱ τρόποι ἐκφράσεώς του μεταβάλλονται ἀπὸ ἐποχὴ σὲ ἐποχὴ και ἀπὸ τόπο σὲ τόπο.

Ἡ νεωτερικότητα, πού ἀπομάκρυνε τὸν ἀνθρώπο ἀπὸ τὴν θρησκεία και τὸν ὀδήγησε στὴν λογοκρατία και τὴν ἐκκοσμίκευση, ἦταν ἐπόμενο νὰ ἐπηρεάσει ἀποφασιστικά τὴν διαμόρφωση τοῦ ἀνθρώπινου ἠθους και τῆς ἠθικῆς. Ἡ ἀμφισβήτηση τῆς κατακόρυφης κοινωνικότητας, δηλαδή τῆς θρησκευτικότητας, περιόρισε τὸν ἀνθρώπο στὴν ὀριζόντια κοινωνικότητα και κατέστησε τὴν ἠθικὴ του μονοδιάστατη. Ταυτόχρονα ἢ αὐτονόμησή του και ἢ ἀπολυτοποίηση τῆς λογικῆς του παρέλυσαν τὸν ἐσωτερικὸ δεσμό του μὲ τοὺς

4. «Ἀγχίστροφον γὰρ τοῦτο τὸ ζῶον ὁ ἀνθρώπος, ὀξέως τοῖς καιροῖς και ταῖς χρείαις συμεταβαλλόμενον». Μαξίμου Ὁμολογητοῦ, *Περὶ ἀποριῶν*, PG91,1193A.

5. Βλ. Μαξίμου Ὁμολογητοῦ, ὀ.π. 1192C.

ἄλλους καὶ τὸν ἀποσυνέδεσαν ἀπὸ τὴν μήτρα του, τὴν κοινωνία. Ὁ καθένας ζεῖ ἀτομοκεντρικὰ καὶ θεωρεῖ ὡς «μέτρο τῶν πραγμάτων» τὸν ἑαυτό του.

Στὴν ἐποχὴ μας ἡ κρίση τοῦ ἀνθρώπινου ἦθους ἐντείνεται καὶ μὲ τὶς σαρωτικὲς ἀνακατατάξεις καὶ ἀλλαγές. Ἡ πολυδιάσπαση τῆς κοινωνίας καὶ ἡ ὑπαρξὴ πολλῶν ἐξειδικευμένων περιοχῶν μὲ αὐτόνομους ἢ διαπλεκόμενους καὶ συχνὰ ἀλληλοσυγκρουόμενους προσανατολισμοὺς εὐνοοῦν τὴν ἐμφάνιση ὄχι μόνο τῆς ἠθικῆς πολυμορφίας ἀλλὰ καὶ τῆς ἠθικῆς συγχύσεως καὶ ἀσυναρτησίας. Καὶ τὰ φαινόμενα αὐτὰ ἐπιτείνονται μὲ τὴν παρεμβολὴ τῆς πλασματικῆς κοινωνίας, ποὺ δημιουργοῦν ὁ κινηματογράφος, ἡ τηλεόραση καὶ τὸ διαδίκτυο ὑποκαθιστώντας τὶς προσωπικὲς σχέσεις μὲ εἰκονικές. Ὅλα παραμένουν μετέωρα, καὶ ἂν ὁ ἄνθρωπος δὲν ἔχει κάποιο σημεῖο στηρίξεως πέρα ἀπὸ τὴν κοινωνία, εἶναι φυσικὸ νὰ παρασύρεται μέσα στὴν σύγχυση καὶ νὰ παραμένει ἀνέστιος καὶ ἀνεργάτιστος. Ἔτσι, μαζὶ μὲ τὴν διάσπαση καὶ τὴν σύγχυση ποὺ ζεῖ μέσα του, ἀντιμετωπίζει καὶ τὴν διάσπαση καὶ σύγχυση τῆς κοινωνικῆς ζωῆς.

Ἡ σύγχρονη
σύγχυση

Βασικὸ πρόβλημα στὴν ἠθικὴ εἶναι τὸ πρόβλημα τῶν σχέσεών της μὲ τὴν θρησκεία. Τὸ πρόβλημα αὐτὸ τίθεται καὶ ἀναλύεται ἤδη στὸν διάλογο τοῦ Πλάτωνα *Εὐθύφρων*. Τὸ καίριο ἐρώτημα ποὺ θέτει ὁ Σωκράτης στὸν Εὐθύφρονα εἶναι τὸ ἐξῆς: «Ἄρα τὸ ὅσιον ὅτι ὅσιόν ἐστι φιλεῖται ὑπὸ τῶν θεῶν, ἢ ὅτι φιλεῖται ὅσιόν ἐστιν;»⁶. Δηλαδή οἱ θεοὶ ἀγαποῦν τὸ ὅσιο ἐπειδὴ εἶναι ὅσιο, ἢ ἐπειδὴ τὸ ἀγαποῦν οἱ θεοὶ εἶναι ὅσιο; Μὲ ἄλλα λόγια τὸ ὅσιο ὑπάρχει καθεαυτὸ ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ τί θέλουν οἱ θεοί, ἢ ὅσιο εἶναι αὐτὸ ποὺ θέλουν οἱ θεοί. Ἡ διλημματικὴ μορφή τοῦ ἐρωτήματος ὀδηγεῖ, ὅπως εἶναι φυσικὸ, καὶ σὲ ἀντιτιθέμενες ἀπαντήσεις. Ἡ χριστιανικὰ σωστὴ θέση συντάσσεται μὲ τὴν ἀποδοχὴ τῆς

Ἠθικὴ καὶ
θρησκεία

6. Πλάτωνος, *Εὐθύφρων* 10a, 2-3.

δεύτερης έκδοχης: Ὅσιο, ἢ ἠθικὰ σωστό, εἶναι αὐτὸ ποὺ θέλει ὁ Θεός⁷. Αντίθετα, μὲ τὴν ἀποδοχὴ τῆς πρώτης έκδοχῆς ἀναγνωρίζεται αὐτομάτως κάποια ἀντικειμενικὴ ἠθικὴ τάξη ἀνεξάρτητη ἀπὸ τὸν Θεὸ καὶ τὸ θέλημά του.

Τὸ ἐρώτημα ὅμως αὐτὸ δὲν πρέπει νὰ διατυπώνεται διλημματικά. Ὅταν ὁ Θεὸς δὲν ἐκλαμβάνεται ὡς ἀπρόσωπη αἰτία ἀλλὰ ὡς πρόσωπο, τότε ἡ ἀναζήτησις κάποιας ἠθικῆς τάξεως ἀνεξάρτητης ἀπὸ τὸν Θεὸ καὶ τὸ θέλημά του εἶναι ἄστοχη. Ἡ ἠθικὴ τάξη ὑποδηλώνεται μὲ τὸ θέλημα τοῦ προσωπικοῦ Θεοῦ, ποὺ εἶναι δημιουργὸς καὶ προνοητῆς τοῦ κόσμου. Καὶ ἡ ἠθικὴ ζωὴ πραγματοποιεῖται μὲ τὴν συμμόρφωσις πρὸς τὸ θεῖο θέλημα. Ἀσφαλῶς ἡ ἠθικὴ δὲν εἶναι «ἀπόρροια μιᾶς μηχανιστικῆς διαδικασίας τελετουργικῆς καὶ θρησκευτικῆς πρακτικῆς», ἀλλὰ οὔτε καὶ ἡ ταυτολογία τῆς «λογικῆς διεργασίας καὶ στοχευμένης ἐπιδίωξης γιὰ τὴν πραγματοποίησις συγκεκριμένων ἠθικῶν ἀρχῶν καὶ ἀξιῶν», ὅπως ἴσως νομίζεται⁸. Εἶναι ἡ ὑπεύθυνη προσωπικὴ τοποθέτησις στὸ θέλημα τοῦ Δημιουργοῦ. Εἶναι προσωπικὴ οἰκείωσις τοῦ θεοῦ ἡθους.

Μέσα στὸ κλίμα τῆς παγκοσμιοποιήσεως καὶ τῆς ὕλιστικῆς θεωρήσεως τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς ἐπιχειρεῖται καὶ ἡ ἐξέτασις τῶν ἠθικῶν καὶ κοινωνικῶν θεμάτων μὲ ὕλιστικὴ βάση

7. «Τὸ μὲν γὰρ κατὰ γνώμην τοῦ Θεοῦ γινόμενον, κἂν φαῦλον εἶναι δοκῆ, πάντων ἐστὶν ἄριστον· τὸ δὲ παρὰ γνώμην καὶ μὴ δοκοῦν ἐκείνω, κἂν ἄριστον εἶναι νομίζεται, πάντων ἐστὶ φαυλότατον καὶ παρανομώτατον. Κἂν φονεύσῃ τις κατὰ γνώμην τοῦ Θεοῦ, φιλανθρωπίας ἀπάσης βελτίων ἐστὶν ὁ φόνος· κἂν φείσῃται τις καὶ φιλανθρωπεύσῃται παρὰ τὸ δοκοῦν ἐκείνω, φόνου παντὸς ἀνοσιωτέρα γένοιτ' ἂν ἡ φειδῶ. Οὐ γὰρ ἡ φύσις τῶν πραγμάτων, ἀλλ' αἱ τοῦ Θεοῦ ψῆφοι καλὰ καὶ φαῦλα εἶναι τὰ αὐτὰ ποιοῦσιν». Ἰω. Χρυσόστομος, *Κατὰ Ἰουδαίων* 4, 1, PG 48, 73. Πρβλ. καὶ Νικολάου Καβάσιλα, *Περὶ τῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς* 7, PG 150, 692D.

8. Βλ. Ἰ. Πέτρου, «Ἐπιστροφὴ τῆς ἠθικῆς;», *Σύνθεσις* (Ἡλεκτρονικὸ Περιοδικὸ τοῦ Τμήματος Θεολογίας Α.Π.Θ.) 3 (2013), σ. 261.

καὶ μὲ κεντρικὸ ἄξονα τὴν βιολογία. Ὅπως παλαιότερα οἱ Στωικοὶ ἔβλεπαν στὸν ἀπρόσωπο λόγο τοῦ σύμπαντος τὴν δύναμη ποὺ κατευθύνει τὰ πάντα καὶ ταύτιζαν τὴν ἠθικὴ μὲ τὴν φυσικὴ, ἔτσι καὶ τώρα ἐπιχειρεῖται νὰ ἀναχθεῖ τὸ σύνολο τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου στὰ γονίδια του καὶ νὰ ταυτισθεῖ ἡ ἠθικὴ μὲ τὴν βιολογία. Ἐτσι προωθείται καὶ σήμερα ἀπὸ πολλοὺς ἡ βιοηθικὴ ὡς γενικευμένη ἠθικὴ ἐπιστήμη ἢ ὡς ἡ ἠθικὴ τῆς παγκοσμιοποιήσεως.

Μὲ τὸν τρόπο ὅμως αὐτὸν παραθεωρεῖται πλήρως ἡ ἀνθρώπινη ἐλευθερία. Ὁ ἄνθρωπος ἐκλαμβάνεται ὡς αὐτοκίνητη μηχανή, ποὺ λειτουργεῖ μὲ πλήρη βιολογικὴ νομοτέλεια, χωρὶς καμία πνευματικὴ ἐλευθερία. Κατὰ παράδοξο δηλαδὴ τρόπο ὁ ἄνθρωπος ἀναγνωρίζεται ὡς λογικὸ καὶ ταυτόχρονα ὡς ἀνελεύθερο ὄν. Ἀλλὰ μὲ μία τέτοια ἀνθρωπολογία κάθε ἠθικός προβληματισμὸς χάνει τὸ νόημά του, ἐνῶ ἡ ἠθικὴ παύει νὰ ἔχει οὐσιαστικὴ ἀξία καὶ μπορεῖ νὰ λειτουργεῖ ἀποδοτικότερα ὡς στατιστικὴ.

Πολλοὶ τέλος προβληματίζονται γιὰ τὸ ἂν ὁ ἄνθρωπος μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ἐλεύθερος ἀπὸ τὸ γονιδίωμα του καὶ ὄχι ἐξαρτημένος ἀπόλυτα ἀπὸ αὐτό. Καὶ πραγματικὰ ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι ἐλεύθερος ἀπὸ τὸ γονιδίωμα του, γιατί ἐπηρεάζεται ἀμεσα ἀπὸ αὐτό· εἶναι ὅμως ἐλεύθερος μὲ τὸ γονιδίωμα του, γιατί μπορεῖ νὰ τὸ κατευθύνει αὐτεξούσια ὡς στοιχεῖο τῆς ὑπάρξεώς του⁹. Οἱ ἀπαισιόδοξοι προβληματισμοὶ γιὰ τὴν ἀνθρώπινη ἐλευθερία παρερμηνεύουν ἢ παραθεωροῦν τὴν ἀδιάσπαστη καὶ ταυτόχρονα ἀσύλληπτη ψυχοσωματικὴ ἐνότητα τοῦ ἀνθρώπου, ποὺ ἐκδηλώνεται ἀκόμα καὶ μὲ τὴν σωματοποίηση ψυχικῶν καταστάσεων. Ἡ κυριαρχικὴ ἐξουσία ἀποτελεῖ βασικὸ γνῶρισμα τῆς «κατ'

Ἐλεύθεροι μὲ τὸ γονιδίωμα

9. Πρβλ. Ἀρχιμ. (τώρα Μητροπολίτου) Ν. Χατζηνικολάου, Ἐλεύθεροι ἀπὸ τὸ γονιδίωμα, Κέντρο Βιοϊατρικῆς Ἠθικῆς καὶ Δεοντολογίας, Ἀθήνα 2002.

εικόνα Θεοῦ» δημιουργίας τοῦ ἀνθρώπου¹⁰. Καὶ ἡ ἐξουσία του αὐτὴ δὲν ἀναφέρεται μόνο στὸ ἄψυχο περιβάλλον του, ἀλλὰ καὶ στὸν ἴδιο τὸν ἑαυτό του. Πρωτίστως μάλιστα ἀναφέρεται στὸν ἑαυτό του, γιατί δὲν μπορεῖ νὰ ἀσκεῖ πραγματικὴ ἐξουσία στὸ περιβάλλον του, ὅταν ὁ ἴδιος κατευθύνεται ἀπὸ τὰ πάθη του καὶ δὲν εἶναι κύριος τοῦ ἑαυτοῦ του.

10. «Τὸ γὰρ ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα ἡμετέραν καὶ καθ' ὁμοίωσιν οὐδὲν ἕτερόν ἐστιν ἢ τὸ καὶ αὐτὸν τὴν ἀρχὴν ἀνηρῆσθαι τῶν ἐν τῇ γῆ». Ἰω. Χρυσοστόμου, *Πρὸς Σταγείριον* 1,1, PG 47,427.